

พืชสมุนไพร: กรณีศึกษาภูมิปัญญาของชุมชนชายทะเลบางขุนเทียน สำนักงานเขตบางขุนเทียน กรุงเทพมหานคร

วันทนี สว่างอารมณ์^{1*}

¹สาขาวิชาชีววิทยา คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา กรุงเทพฯ

*Corresponding author e-mail: mateng_w@hotmail.com

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้เป็นวิจัยเชิงสำรวจ ทำการศึกษาตั้งแต่เดือนตุลาคม 2556 ถึงกันยายน 2557 มีวัตถุประสงค์เพื่อสำรวจชนิดพืชสมุนไพร รวบรวมข้อมูลทางพฤกษศาสตร์พืชสมุนไพร สรรพคุณในตำรายาแผนโบราณเกี่ยวกับสมุนไพรที่ชุมชนที่ใช้ประโยชน์ ในชุมชนชายทะเลบางขุนเทียน กรุงเทพมหานคร จัดทำฐานข้อมูลการใช้ประโยชน์ และถ่ายทอดเทคโนโลยีที่เป็นองค์ความรู้ที่เป็นผลวิจัยให้แก่เยาวชนของชุมชนฯ ด้วยวิธีการฝึกอบรม วิธีวิจัยใช้การสำรวจและสัมภาษณ์แบบเจาะลึก กลุ่มประชากร ได้แก่ ปราชญ์ชาวบ้าน ผู้ปกครอง นักเรียน และเยาวชนในชุมชนชายทะเลบางขุนเทียนฯ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยใช้แบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง แบบประเมินความรู้เชิงวิชาการ และแบบประเมินความพึงพอใจของผู้เข้าร่วมกิจกรรม การวิเคราะห์ข้อมูลใช้การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงเนื้อหา และการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณ สถิติที่ใช้ในการวิจัย คือค่าเฉลี่ย ค่าร้อยละ ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน และ t-test ผลการวิจัยพบว่าชุมชนมีการใช้ประโยชน์พืชสมุนไพร 36 ชนิด โดยจำแนกสรรพคุณตามกลุ่มอาการได้ 22 กลุ่ม และมีตำรับภูมิปัญญาที่ยังใช้ในชุมชน 4 ตำรับ คือ ยาหม่องน้ำจากพืชเหงือกปลาหมอ ขาใบขลุ่ย ยาอมมะแว้ง และลูกประคบสมุนไพร ผลการถ่ายทอดเทคโนโลยีเกี่ยวกับองค์ความรู้ที่เป็นตำรับภูมิปัญญาของชุมชน 4 ตำรับ พบว่าผลการประเมินความรู้ทางวิชาการก่อนและหลังการฝึกอบรมของเยาวชนผู้เข้าอบรม ซึ่งมีอายุระหว่าง 10 - 12 ปี เป็นเพศชาย 25 คน คิดเป็นร้อยละ 50 เพศหญิง 25 คน คิดเป็นร้อยละ 50 จากข้อคำถามเชิงวิชาการ 4 ฐาน คือฐานขาใบขลุ่ย ยาหม่องน้ำจากใบเหงือกปลาหมอ ลูกประคบสมุนไพร และยาอมมะแว้ง รวม 20 คะแนน มีค่าเฉลี่ยของคะแนนก่อนการฝึกอบรมคือ 5.76 (SD = 0.5178) และหลังการฝึกอบรมมีค่า 15.10 (SD = 0.5940) เมื่อเปรียบเทียบค่าเฉลี่ยของคะแนนก่อนการฝึกอบรมและหลังการฝึกอบรม มีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญที่ $P < 0.01$ และการประเมินความพึงพอใจของการเข้าร่วมโครงการในภาพรวมมีความพึงพอใจอยู่ในระดับมาก

คำสำคัญ: ชุมชนชายทะเลบางขุนเทียน กรุงเทพมหานคร/ พืชสมุนไพร/ ภูมิปัญญา

Medicinal Plant: A Case Study of Local Wisdom in Bang Khun Thian Sea Shore Community, Bang Khun Thian District Office of Bangkok Metropolitan

Wantanee Sawangarom^{1,*}

¹Biology Program, Faculty of Science and Technology, Bansomdejchaopraya Rajabhat University, Bangkok

*Corresponding author e-mail: mateng_w@hotmail.com

Abstract

The study was a survey research carried on the October 2013 to September 2014. The objectives were surveyed botanical data of useful medicinal plants, collect formulas which used as local wisdom in Bang Khun Thian Sea Shore Community, Bangkok Metropolitan. Besides these we also made useful data of medicinal plants and transfer technology to the youth by training. The population were the scholars, parents and youths of the research area. Research method used by surveying and in depth interview. The transfer technology to the youth used academic test and satisfaction questionnaire for evaluations. The content analysis and data systematic were used in data collection. Statistics analysis use mean, percentage, standard deviation and t-test. The results revealed that the community has used 36 kinds of the medicinal plants which classified in 22 groups. They still used medicinal plants as local wisdom in 4 formulas, liquid balm made from *Acanthus* sp., tea made from *Pluchea indica* (L.) Less, lozenge made from *Solanum indicum* L. and many kinds of medicinal plants for the medicinal compress. The transfer technology to the youth by using medicinal plants as local wisdom in 4 formulas (youth consist of 25 males; 50% and 25 females 50%), the result showed that their academic mean scores before and after training from 20 scores were 5.76 (SD = 0.5178) and 15.10 (SD = 0.5940) significantly different at $P \leq 0.01$. The satisfaction of training was at the high level.

Keywords: Bang Khun Thian sea shore community, Bangkok Metropolitan/
local wisdom/ medicinal plant

บทนำ

รายงานขององค์การอนามัยโลก (WHO) ระบุว่า มีประชาชนร้อยละ 65-80 ในประเทศกำลังพัฒนาที่ยากจนไม่สามารถเข้าถึงการแพทย์สมัยใหม่ได้ เฉพาะในประเทศบราซิลมีพืชสมุนไพรที่ได้รับการศึกษาและแยกประเภทด้วยกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ถึงประมาณ 25,000 ชนิด (Calixto, 2005; Chen *et al.*, 2010) การสำรวจจากบทความที่ตีพิมพ์ในรอบ 25 ปีที่ผ่านมา พบว่ามีบทความด้านการศึกษาด้านพืชสมุนไพรตีพิมพ์เพิ่มขึ้น รวมทั้งงานวิจัยด้านสาธารณสุขที่มีในพืชก็เพิ่มขึ้นเช่นกัน และนอกจากนี้พบว่ามีความร่วมมือวิจัยด้านการผลิตยาใหม่ๆ ระหว่างมหาวิทยาลัยและบริษัทยาเพิ่มมากขึ้น สมุนไพรจึงเป็นสิ่งที่มีความสำคัญต่อการนำมาใช้ประโยชน์ในด้านต่างๆ อาทิ ด้านสาธารณสุข การแพทย์ และการใช้ประโยชน์ในการดำรงชีวิตประจำวันของคนในสังคม การรวบรวมความรู้พืชสมุนไพรไทยไว้ จะเป็นแนวทางที่สามารถใช้ประโยชน์ต่อการศึกษาคคุณค่าทางอาหาร คุณค่าและสรรพคุณทางยาตลอดจนการรักษาโรคต่อไป

ลักษณะพืชสมุนไพรโดยทั่วไป แบ่งเป็น 5 ส่วน คือ ราก ลำต้น ใบ ดอก และผล พืชสมุนไพรเหล่านี้มีลักษณะลำต้น ยอด ใบ ดอก ที่แตกต่างกันไปตามชนิดของสายพันธุ์ แต่มีส่วนประกอบหลักที่ทำหน้าที่เช่นเดียวกัน คือรากทำหน้าที่ดูดอาหารมา

เลี้ยงลำต้น กิ่ง ก้านต่างๆ ใบทำหน้าที่สังเคราะห์ด้วยแสงสร้างอาหาร โดยใช้แก๊สคาร์บอนไดออกไซด์และน้ำเป็นวัตถุดิบ มีการคายแก๊สออกซิเจนออกมา เมื่อพืชเติบโตเต็มที่จะสร้างดอก ผล และเมล็ดเพื่อทำหน้าที่สืบพันธุ์ต่อไป

พืชสมุนไพร หมายถึงพืชที่ใช้ทำเป็นยารักษาโรค โดยใช้ส่วนต่างของพืชชนิดเดียวหรือหลายชนิดพร้อมกัน (สารานุกรมสำหรับเยาวชนเล่มที่ 21, 2551) พืชสมุนไพรเป็นกลุ่มพืชที่อยู่ในความสนใจและมีผู้ศึกษาทางด้านพฤกษศาสตร์พื้นบ้านมากที่สุด ยารักษาโรคปัจจุบันหลายขนานที่ผลิตในเชิงอุตสาหกรรมได้นั้นมาจากการศึกษาวิจัยพืชสมุนไพรพื้นบ้านของกลุ่มชนพื้นเมืองตามป่าเขาหรือในชนบท ซึ่งได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ ที่ได้สังเกตว่าพืชใดนำมาใช้บำบัดโรคได้ และมีสรรพคุณเช่นไร สิ่งเหล่านี้เป็นผลมาจากการเรียนรู้ด้วยประสบการณ์ และการทดลองแบบพื้นบ้านที่มีทั้งข้อดีและข้อผิดพลาด

การศึกษาวิจัยพืชสมุนไพรนั้น นักวิจัยสมัยใหม่อาจกระทำได้หลายแบบเพื่อเป้าหมายต่างกัน (สุขสันต์, 2554) ได้แก่

1. ลักษณะทางสรีรวิทยาของต้นพืช ใบ ดอก ผล ราก เมล็ด อย่างครบทุกระบบ
2. การขยายพันธุ์แบบธรรมชาติ และหาเทคนิคทันสมัย เพื่อเร่งการขยายพันธุ์

3. ลักษณะพื้นที่ที่เหมาะสม เพื่อการปลูกให้เจริญเติบโต ได้ผลผลิตดี คุณภาพตามต้องการ

4. คุณภาพทางชีวเคมีของทุกๆ ส่วนของพืช ซึ่งได้แก่ การรู้ฤทธิ์เด่นชัดของสารที่เป็นยา ที่มีอยู่ตามธรรมชาติในพืชนั้นๆ เพราะส่วนต่างๆ ของพืชอาจสะสมสารต่างชนิดกัน และควรทราบว่ามีสารออกฤทธิ์เป็นสารประเภทใด

5. รู้วิธีปรับปรุงพืชสมุนไพรอย่างไร เพื่อการบริโภคอย่างปลอดภัย

ลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นเรื่องของการใช้ความรู้ ทักษะ ความเชื่อและพฤติกรรมที่แสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ เป็นองค์รวมหรือกิจกรรมทุกอย่างในวิถีชีวิต เป็นเรื่องของการแก้ไขปัญหา การจัดการ การปรับตัว การเรียนรู้เพื่อความอยู่รอดของบุคคล ชุมชนและสังคม เป็นกระบวนการที่คนในกรมองชีวิตที่เป็นพื้นความรู้ในเรื่องต่างๆ มีเอกลักษณ์ของตนเอง มีการเปลี่ยนแปลงเพื่อการปรับสมดุลในพัฒนาการทางสังคมตลอดเวลา มีวัฒนธรรมเป็นฐาน และมีการบูรณาการสูง

แนวทางการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่น กระทำได้หลายวิธี เช่น การถ่ายทอดความรู้ การสอนและการสาธิต เป็นต้น การถ่ายทอดความรู้คือการบอกวิชาความรู้ให้ผู้เรียนเข้าใจ และนำไปปฏิบัติได้ ภูมิปัญญาท้องถิ่นมักจะถ่ายทอดความรู้ให้กับผู้เรียนหรือกลุ่มเป้าหมายไปโดย

อัตโนมัติ ไม่ได้เรียนวิชาการสอนจากสถาบันใดๆ แต่จะใช้สามัญสำนึกแบบสังคมปะกิต คือการเรียนการสอนที่เกิดขึ้นจากการเลียนแบบ และจดจำสืบทอดกันมาในครอบครัว และใช้การถ่ายทอดโดยใช้วิธีสาธิต คือการทำให้ดูเป็นตัวอย่าง อธิบายทุกขั้นตอนให้ผู้เรียนทำให้เข้าใจแล้วให้ผู้เรียนปฏิบัติตาม หรือใช้วิธีปฏิบัติจริงสามารถนำเอาไปใช้ประโยชน์ได้ มีชิ้นผลงานที่กล่าวอ้างไว้ในตำราเท่านั้น (อบเชย, 2543)

การศึกษาเกี่ยวกับการใช้พฤกษศาสตร์พื้นบ้านของชาว Jah Hut ซึ่งอาศัยอยู่ตอนกลางของคาบสมุทรมมาเลเซีย ประเทศมาเลเซีย (Lin, 2005) โดยใช้วิธีการศึกษาด้วยการสัมภาษณ์ข้อมูลการใช้ประโยชน์พืชพื้นบ้านในลักษณะที่เป็นยารักษาโรคของชาว Jah Hut ด้วยวิธีการรักษาแบบพื้นบ้านของชุมชน และตรวจสอบผลการศึกษาข้อมูลจากการทบทวนเอกสารประกอบ พบว่ามีพืชจำนวน 16 ชนิด ที่ชุมชนใช้ในการรักษาโรค มีการถ่ายทอดความรู้ในการรักษาด้วยวิธีพื้นบ้านโดยการบอกเล่าและปฏิบัติจากคนในแต่ละรุ่นๆ ของการดำรงชีวิต ซึ่งผลการศึกษานี้เป็นประโยชน์อย่างมากต่อบริษัทผู้ผลิตยาที่สามารถต่อยอดการค้าด้านการผลิตยาในเชิงพาณิชย์ต่อไป

ภูมิปัญญาการใช้ประโยชน์พืชสมุนไพรของชุมชนชายทะเลบางขุนเทียน เขตบางขุนเทียน กรุงเทพมหานคร ซึ่ง

ชุมชนมีป่าชายเลนและพันธุ์พืชท้องถิ่น พบว่าชาวชุมชนมีการใช้ประโยชน์จากพืชในเชิงสมุนไพรอยู่หลายชนิด ซึ่งควรค่าแก่การศึกษารวบรวมและอนุรักษ์องค์ความรู้ด้านนี้ให้ไว้เป็นสมบัติของชุมชนต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อสำรวจชนิดพืชสมุนไพร รวบรวมข้อมูลทางพฤกษศาสตร์พืชสมุนไพรที่คุณในตำรายาแผนโบราณเกี่ยวกับสมุนไพรที่ชุมชนที่ใช้ประโยชน์ในชุมชนชายทะเลบางขุนเทียน กรุงเทพมหานคร
2. เพื่อจัดทำฐานข้อมูลการใช้ประโยชน์
3. เพื่อถ่ายทอดเทคโนโลยีที่เป็นองค์ความรู้ที่เป็นผลวิจัยให้แก่เยาวชนของชุมชน ด้วยวิธีการฝึกอบรม

วิธีดำเนินการวิจัย

เริ่มทำการศึกษาดังแต่เดือนตุลาคม 2556 - กันยายน 2557 โดยในการดำเนินงานวิจัยครั้งนี้ แบ่งได้เป็น 3 ระยะ ดังนี้

ระยะที่ 1 วางแผนการทำงานและศึกษาข้อมูลเบื้องต้นของชุมชนและสร้างความเข้าใจ เพื่อชี้แจงวัตถุประสงค์ของการศึกษาให้นักวิจัย อาจารย์ในพื้นที่ชุมชน และเจ้าหน้าที่ผู้ช่วยวิจัย ดังนี้

- 1) ระยะเวลาดำเนินการเดือน ตุลาคม – ธันวาคม 2556
- 2) ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง ได้แก่ ปราชญ์ชาวบ้าน และชาวชุมชน

ชายทะเลบางขุนเทียน โดยให้นักวิจัย ผู้ช่วยวิจัย อาจารย์ในชุมชนโรงเรียนคลองพิทยาลงกรณ์ แขวงท่าข้าม สำนักงานเขตบางขุนเทียน กรุงเทพมหานคร จำนวน 26 คน ลงเก็บข้อมูลเบื้องต้นของชุมชนชายทะเลบางขุนเทียน กรุงเทพมหานคร ใน 6 ชุมชน คือ ชุมชนหลวงพ่อบุเต่า ชุมชนแสนตอ ชุมชนศรีกุมาร ชุมชนเสาธง ชุมชนชายทะเลบางขุนเทียน ชุมชนคลองพิทยาลงกรณ์ และบริเวณใกล้เคียงที่มีอาณาเขตติดต่อกัน

3) วิธีการเก็บข้อมูล ใช้การสำรวจพื้นที่ของผู้วิจัยและผู้ช่วยวิจัย การสำรวจชุมชนใช้วิธีการสุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง (Purposive sampling) จากตัวอย่างที่มีความรู้เกี่ยวกับพืชสมุนไพรในชุมชน ได้แก่ ปราชญ์ชุมชน (Key informant) เช่น ผู้ที่เคยใช้ประโยชน์จากพืช ได้แก่ ผู้สูงอายุ ครู และผู้ปกครองของนักเรียนในชุมชน เพื่อรวบรวมชนิดพันธุ์พืชสมุนไพรที่มีในชุมชนพื้นที่เป้าหมาย และผู้วิจัยได้ใช้แนวทางของทฤษฎีฐานราก (Grounded theory) ในการเก็บรวบรวมข้อมูล โดยไม่มีการตั้งสมมติฐานการวิจัยไว้ก่อนล่วงหน้า ว่าพืชชนิดใดสามารถใช้ประโยชน์ได้หรือไม่ ซึ่งเป็นการสำรวจและเก็บข้อมูลที่ได้จากชุมชนโดยตรง ด้วยวิธีสัมภาษณ์ปราชญ์ชาวบ้าน และชาวชุมชนที่เคยใช้และมีความรู้เรื่องสมุนไพร ตลอดจนการสอบถามจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง การศึกษาจากเอกสารที่เกี่ยวข้องเพื่อรวบรวมข้อมูล

4) เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ใช้แบบ สัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง

5) การวิเคราะห์ข้อมูล โดยนำ ข้อมูลที่ได้มาจัดระบบข้อมูลแล้วนำมา วิเคราะห์เชิงเนื้อหาและสรุปผลองค์ความรู้ ที่ชุมชนมีการใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพร และตำรับยาสมุนไพรที่ยังมีใช้อยู่ในชุมชน

ระยะที่ 2 การนำองค์ความรู้ของ ชุมชนมาสังเคราะห์ จัดทำฐานข้อมูลการใช้ ประโยชน์พืชสมุนไพร และสร้างหลักสูตร เพื่อใช้ในการถ่ายทอดเทคโนโลยีให้แก่ เยาวชน

1) ระยะเวลาดำเนินการเดือน มกราคม – กรกฎาคม 2557

2) ประชากรและกลุ่มตัวอย่างที่ ศึกษาในชั้นตอนนี้ ได้แก่ ชนิดของพืช สมุนไพรที่ชุมชนใช้ประโยชน์

3) วิธีการเก็บข้อมูลการวิจัย ใช้ วิธีการเก็บตัวอย่างพืชมาตรวจสอบชนิด การจัดทำตัวอย่างพรรณไม้แห้ง (Herbarium specimens) การบันทึกข้อมูล ด้วยกล้องดิจิทัล เพื่อรวบรวมชนิดพืช การศึกษาด้านอนุกรมวิธานพืชสำหรับจัดทำ ฐานข้อมูลพืชสมุนไพรของชุมชน

4) เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

4.1) ได้แก่ ชุดอุปกรณ์สำหรับ ทำตัวอย่างพรรณไม้แห้ง และกล้องดิจิทัล

4.2) การจัดทำหลักสูตรและ เอกสารสำหรับการถ่ายทอดเทคโนโลยี

5) การวิเคราะห์ข้อมูล ในชั้นตอนนี้ ใช้การตรวจสอบทางอนุกรมวิธานชนิดพืช

การวิเคราะห์เชิงเนื้อหา และสรุปข้อมูลการ ใช้ประโยชน์ของพืชสมุนไพรที่ยังคงมีการใช้ ประโยชน์อยู่ เพื่อจัดเตรียมเอกสารสำหรับ ถ่ายทอดเทคโนโลยี

ระยะที่ 3 การถ่ายทอดเทคโนโลยี ให้แก่เยาวชนในพื้นที่วิจัยและการจัดทำ เอกสารการวิจัย

1) ระยะเวลาดำเนินการเดือน สิงหาคม – กันยายน 2557

2) ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง ได้แก่ เยาวชนในชุมชนพื้นที่วิจัย มีจำนวน กลุ่มตัวอย่าง 50 คน เป็นเพศชายและเพศ หญิง จำนวนละ 25 คน เท่ากัน โดยใช้ ชุมชนโรงเรียนคลองพิทยาลงกรณ์ แขวงท่า ข้าม สำนักงานเขตบางขุนเทียน เป็นสถานที่จัดกิจกรรมการถ่ายทอดเทคโนโลยี

3) วิธีการเก็บข้อมูลการวิจัย ใช้ วิธีการฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการ

4) เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ใช้ แบบสอบถามความพึงพอใจที่เข้าร่วม กิจกรรม และแบบสอบถามที่เป็นข้อคำถาม เชิงเนื้อหาวิชาการเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์ พืชสมุนไพรของชุมชนแบบไดโคโทมัส (Dichotomous questionnaire) ก่อนและ หลังฝึกอบรม เพื่อประเมินความรู้ของผู้เข้า รับการอบรม

5) การวิเคราะห์ข้อมูลและสถิติที่ ใช้ในการวิจัย ใช้สถิติเชิงพรรณนา การ วิเคราะห์ข้อมูลใช้ค่าร้อยละ ค่าเฉลี่ย ค่า ความเบี่ยงเบนมาตรฐาน และค่า t-test

ผลการวิจัย

1. ผลการสำรวจชนิดพืชสมุนไพรที่ใช้ประโยชน์ในชุมชน

การสำรวจชนิดพืชสมุนไพรที่ใช้ประโยชน์ในชุมชน พบว่ามีจำนวนพืชสมุนไพรที่ใช้ประโยชน์ 36 ชนิด ได้แก่ กล้วยน้ำว่า โกงกางใบเล็ก โกงกางใบใหญ่ ชูชู่ ชี้เหล็ก จาก ชะคราม ตองดึง ตะไคร้ ตะบูนขาว ตะบูนดำ ตาตุ่มทะเล ตีนเป็ดทะเล ถอบแถบน้ำ น้อยหน้า เบญจมาศ น้ำเค็ม บอระเพ็ด ปรังทะเล พังกาหัวสุม ดอกแดง พุงดอ ไพล มะกรูด มะละกอ มะรุม มะแว้งเครือ มะแว้งต้น รางจืด ลำพู ลำแพน ส่ามะงา เสลดพังพอนตัวผู้ เสลดพังพอนตัวเมีย แสมขาว แสมทะเล เหงือกปลาหมอดอกขาว เหงือกปลาหมอดอกม่วง

2. ข้อมูลสรรพคุณ วิธีการใช้ประโยชน์พืชสมุนไพรของชุมชน

สำหรับข้อมูลสรรพคุณ รูปแบบ และวิธีการใช้ประโยชน์พืชสมุนไพรของชุมชน พบว่าปัจจุบันชุมชนได้มีการใช้สมุนไพรน้อยลง แต่มีการใช้ยาสมัยใหม่มากขึ้น เนื่องจากสะดวกในการใช้งานมากกว่า โดยผลการวิจัยส่วนนี้ได้จัดทำเป็นฐานข้อมูลชุมชนแยกตามสรรพคุณการบำบัดอาการเอาไว้ 22 กลุ่ม ดังตารางที่ 1

3. ตำรับภูมิปัญญาของชุมชน

ปัจจุบันพบว่ามีตำรับภูมิปัญญาของชุมชนอยู่ 4 ตำรับ คือ ยาหม่องน้ำจากใบพืชเหงือกปลาหมอ ชาใบชูลู่ ลูกประคบ

สมุนไพร และยาอมมะแว้ง ดังอาทิวิธีการทำหม่องน้ำ และชาใบชูลู่

3.1 ยาหม่องน้ำจากใบพืชเหงือกปลาหมอ ชุมชนมีวิธีการทำและใช้วัสดุอุปกรณ์ คือใบเหงือกปลาหมอดสด เมินทอด การบูร พิมเสน น้ำมันยูคาลิปตัส และภาชนะบรรจุ ขั้นตอนการทำโดยนำใบเหงือกปลาหมอมาทำความสะอาด หั่นฝอยแล้วปั่นให้ละเอียด ตักใส่หม้อ ใส่ น้ำมันยูคาลิปตัส ต้มให้เดือด ได้น้ำมันสีเขียวสด กรองเอาแต่น้ำ นำมาเติมใส่เมินทอด พิมเสน การบูร คนให้ละลายจะได้ยาหม่องน้ำสีเขียว นำใส่บรรจุในภาชนะ ตกแต่งให้สวยงามเพื่อการจำหน่ายต่อไป ดังภาพที่ 1

3.2 ชาใบชูลู่ การทำชาใบชูลู่ของชุมชนชายทะเลบางขุนเทียน ใช้วัสดุอุปกรณ์และวิธีการดังนี้ คือ กิ่งชูลู่ กิ่งสีเขียวอ่อน กระดังตากชา กาชงชา ถ้วยชงชาและน้ำสำหรับต้มชา ขั้นตอนการทำ คือตัดกิ่งชาที่มีสีเขียวอ่อน นำมาเด็ดเป็นใบๆ ล้างน้ำสะอาด 2 ครั้ง แล้วนำไปตากในกระดังประมาณ 2-3 วัน หรือนำไปคั่วด้วยไฟอ่อนจนแห้งกรอบ จึงนำมาบรรจุใส่ถุงให้สวยงามพร้อมจำหน่าย

3.3 ลูกประคบสมุนไพร มีส่วนประกอบตัวยาและพืชสมุนไพรที่ใช้ทำลูกประคบของชุมชน ดังตารางที่ 2

ตารางที่ 1 ฐานข้อมูลการใช้ประโยชน์พืชสมุนไพรของชุมชนชายทะเลบางขุนเทียน กรุงเทพมหานคร

กลุ่มที่	สรรพคุณ	ชนิดพืช
1	กระหายน้ำ	ลำแพน
2	แก้ไข้ลม ชักลม	ตาตุ่มทะเล พุงดอ
3	แก้ท้องผูก	ลำพู ลำแพน
4	ท้องร่วง โรคบิด	โกงกางใบเล็ก โกงกางใบใหญ่ ตะบูนขาว ตะบูนดำ ตะบัน
5	ปวดข้อ กล้ามเนื้อ	ดินเป็ดทะเล
6	ปวดข้อ โรคเกาต์	ดองดึง ดินเป็ด
7	ปวดหัว แก้ไข้	ขลุ่ เบญจมาศน้ำเค็ม บอระเพ็ด ฟ้าทะเลลายโจร
8	โรคกระเพาะ	กล้วยน้ำว้า
9	ปวดหลัง ปวดเอว	ขลุ่
10	นิ้วในไต	จาก
11	แก้บวม	ตาตุ่มทะเล
12	แก้อาการไอ	ตะบูนขาว ตะบูนดำ มะแว้ง
13	แก้อุจจาระติดโลหิต	ลำแพน
14	ยากล่อมประสาท	ขี้เหล็ก
15	ขับน้ำนม	กล้วยน้ำว้า
16	ขับปัสสาวะ	ชะคราม ขลุ่ แสมทะเล แสมดำ
17	พืชถอนพิษ	ขลุ่ บอระเพ็ด ฟ้าทะเลลายโจร มะแว้งเครือ รางจืด เสลดพังพอนตัวผู้ เสลดพังพอนตัวเมีย แสมขาว
18	เลือดออกตามไรฟัน	มะละกอ
19	พืชอาหาร	จาก ถั่วขาว ปรงหนู ปรงทะเล มะแว้ง ลำพู ลำแพน
20	ยาระบาย	ขี้เหล็ก ดินเป็ดทะเล ถอบแถบน้ำ
21	โรคผิวหนัง ผื่นคัน	ขลุ่ ไบระบาด ปรงทะเล ลำพู สำมะงา เหงือกปลาหมอดอกขาว
	กลากเกลื้อน	เหงือกปลาหมอดอกม่วง
22	ยารักษาเหา	ดินเป็ดทะเล น้อยหน่า

ภาพที่ 1 ขั้นตอนการทำยาหม่องน้ำของชุมชน

ภาพที่ 2 การทำชาใบขลู่

ตารางที่ 2 ส่วนผสมที่ใช้ทำลูกประคบของชุมชน

ที่	สมุนไพร	ปริมาณ (กรัม)	สรรพคุณ
1	ไพล	500	บรรเทาอาการปวดเมื่อย ลดการอักเสบ
2	ผิวมะกรูดหรือใช้ใบแทน	100	แก้ลมวิงเวียน
3	ตะไคร้	200	บรรเทาอาการปวดเมื่อย ลดการอักเสบ
4	ใบมะขาม	100	บรรเทาอาการคันตามร่างกาย บำรุงผิว
5	ขมิ้นชัน	100	บรรเทาอาการฟกช้ำ แก้เม็ดผดผื่นคัน
6	ใบเหงือกปลาหมอ	200	บรรเทาอาการคัน อักเสบแก้ น้ำเหลืองเสีย
7	ใบขลุ่ย	200	บรรเทาอาการปวดข้อ อาการปวดในโรคไขข้ออักเสบ
8	การบูร	50	แต่งกลิ่นบำรุงหัวใจ บรรเทาผิวหนังพุพอง
9	พิมเสน	50	แต่งกลิ่น แก้หวัด บรรเทาผิวหนังพุพอง
10	เกลือ	1 ช้อนโต๊ะ	ช่วยดูดความร้อนและช่วยพาตัวยาสัมผัสผ่าน ผิวหนังได้สะดวกขึ้น

ลูกประคบควรทำอย่างน้อย 2 ลูก เพราะจะได้เอาไว้เปลี่ยน เวลาใช้งานจะได้ใช้อีกลูกชิ้นหนึ่งจะได้ไม่ต้องรอ วิธีการทำลูกประคบของชุมชน มีดังนี้

1. หั่นหัวไพล ขมิ้นชัน ต้นตะไคร้ ผิวมะกรูด ตำมะกรูด ตำพอหยาบๆ (เวลาประคบจะได้ไม่ระคายเคือง)

2. นำใบมะขาม ใบส้มป่อย (เฉพาะใบ) ผสมกับสมุนไพรข้อ 1 เสร็จแล้วให้ใส่เกลือ การบูร คลุกเคล้าให้เป็นเนื้อเดียวกัน แต่อย่าแฉะจนเป็นน้ำ

3. แบ่งตัวยาที่เรียบร้อยแล้ว ใส่ผ้าดิบห่อเป็นลูกประคบประมาณลูกส้มโอ รัดด้วยเชือกให้แน่น ลูกประคบเวลาถูกความร้อนยาสมุนไพรจะปล่อย ให้รัดใหม่ให้แน่นเหมือนเดิม จึงนำไปใช้งาน

3.4 ยาอมสมุนไพรมะแว้ง

ยาอมสมุนไพรมะแว้ง มีสรรพคุณ บรรเทาอาการไอ และขับเสมหะ ทำให้ชุ่มคอ มีวัสดุส่วนผสมประกอบด้วย ผลมะแว้งสุก 600 กรัม ใบกระเพราแดง 150 กรัม ใบตาลหม่อน 150 กรัม ใบสวาด 70 กรัม รากชะเอมเทศ 70 กรัม ขมิ้นอ้อย 70 กรัม สารส้มปนละเอียด 50 กรัม เมนทอล 30 กรัม น้ำผึ้งแท้สำหรับผสมเพื่อปั้นเป็นเม็ด และบิวขง 50 กรัม วิธีการทำคือนำส่วนผสมทั้งหมด มาบด ผสมรวมกัน (ยกเว้นน้ำผึ้ง) พักไว้ นำน้ำผึ้งตั้งไฟกวนไปทางเดียวกัน พอเดือดจะมีฟองมากคนไปเรื่อยๆ พอฟองน้อยลงแสดงว่าน้ำผึ้งเข้มข้น นำน้ำผึ้งหยอดลงในส่วนผสม อย่าให้แฉะเกินไป นวดให้เข้ากัน หรือเอาครกตำให้เนื้อ

เนียน แล้วปั่นส่วนผสมทั้งหมด จะได้ยาอมมะแว้ง

4. การถ่ายทอดเทคโนโลยีที่เป็นองค์ความรู้ที่เป็นผลวิจัยให้แก่เยาวชนของชุมชน

การถ่ายทอดเทคโนโลยีให้แก่เยาวชนในพื้นที่ใช้วิธีการฝึกอบรมเยาวชนโดยผู้วิจัยนำข้อมูลที่ได้จากผลวิจัยมาสร้างหลักสูตร และเอกสารฝึกอบรมให้แก่เยาวชน การประเมินผลเก็บข้อมูลโดยใช้แบบสอบถามที่เป็นข้อคำถามเชิงวิชาการเกี่ยวกับตำรับภูมิปัญญาของชุมชนฯ ซึ่งเป็นผลการประเมินความรู้ทางวิชาการจากข้อคำถามจาก 4 ฐาน คือฐานชาใบขลู่ ยาหม่องน้ำจากใบพืชเหงือกปลาหมอ ลูกประคบสมุนไพร และยาอมมะแว้ง เรื่องละ 5 ข้อ รวมทั้งหมด 20 ข้อ 20 คะแนน มีค่าเฉลี่ยของคะแนนก่อนการฝึกอบรมคือ 5.76 คะแนน (SD = 0.5178) และหลังการฝึกอบรมเป็น 15.10 คะแนน (SD = 0.5940) แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญที่ $p \leq 0.01$ แสดงว่าหลังการฝึกอบรมแล้วผู้เข้ารับการอบรมมีความรู้เกี่ยวกับตำรับภูมิปัญญาสมุนไพรชุมชนได้ดีกว่ายังมีได้รับการฝึกอบรม

ส่วนผลการประเมินความพึงพอใจของการเข้าร่วมกิจกรรมโครงการถ่ายทอดเทคโนโลยี เรื่อง พืชสมุนไพร ภูมิปัญญาการใช้ประโยชน์ของชุมชนชายทะเลบางขุนเทียน พบว่ามีความพึงพอใจในระดับมาก ($\bar{x} = 4.30$)

สรุปผลการวิจัย

1. การสำรวจชนิดพืชสมุนไพรที่ใช้ประโยชน์ในชุมชนชายทะเลบางขุนเทียนพบว่า มีจำนวนพืชสมุนไพรที่ชุมชนใช้ประโยชน์ 36 ชนิด นำมาจัดทำฐานข้อมูลการใช้ประโยชน์พืชสมุนไพรไว้ได้ 22 กลุ่มอาการ

2. มีการรวบรวมข้อมูลสรรพคุณเฉพาะสมุนไพรของชุมชน ที่ยังใช้อยู่รวบรวมได้ 4 ตำรับ คือ ยาหม่องน้ำที่มีส่วนผสมจากพืชเหงือกปลาหมอ ชาใบขลู่ ยาอมมะแว้ง และลูกประคบสมุนไพร

3. การถ่ายทอดเทคโนโลยีให้แก่เยาวชนในพื้นที่วิจัย ผลการประเมินความรู้ทางวิชาการ จากข้อคำถามจาก 4 ฐาน ของการถ่ายทอดองค์ความรู้สมุนไพรของชุมชนคือฐานชาใบขลู่ ยาหม่องน้ำจากใบพืชเหงือกปลาหมอ ยาอมมะแว้ง และลูกประคบสมุนไพร มีผลคะแนนเฉลี่ยก่อนการฝึกอบรมคือ 5.76 คะแนน (SD = 0.5178) และหลังการฝึกอบรมเป็น 15.10 คะแนน (SD = 0.5940) แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญที่ $p \leq 0.01$ และเยาวชนมีความพึงพอใจมากที่สุดในการเข้าร่วมกิจกรรมการฝึกอบรมด้วยค่าคะแนนเฉลี่ย 4.30 จากระดับคะแนนเต็ม 5 คะแนน

อภิปรายผล

การศึกษาเกี่ยวกับภูมิปัญญาของชุมชนที่นำสรรพคุณของพืชสมุนไพรในชุมชนมาใช้ประโยชน์เป็นเรื่องของการใช้

ความรู้ ทักษะ ความเชื่อและพฤติกรรมของ คนในชุมชนนั้น ที่อยู่ร่วมกับระบบนิเวศ นั้นๆ เป็นสิ่งที่แสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่าง คนกับคน คนกับธรรมชาติ จัดเป็นองค์รวม หรือกิจกรรมทุกอย่างในวิถีชีวิตเป็นเรื่อง ของการแก้ไขปัญหา การจัดการ การ ปรับตัว การเรียนรู้เพื่อความอยู่รอดของ บุคคล ชุมชนและสังคม มีลักษณะเฉพาะ หรือมีเอกลักษณ์ในตัวเอง (สำนักพัฒนา เกษตรกร, 2554) มีการบูรณาสูง ฉะนั้นการ นำวิทยาศาสตร์เข้าไปวิเคราะห์สรรพคุณ ของพืชสมุนไพร เพื่อจัดทำตำรับหรือ ผลิตภัณฑ์จากพืชจากภูมิปัญญาของชุมชน จึงทำให้ภูมิปัญญาเหล่านั้นน่าเชื่อถือ นำไปสู่การใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน

ดังนั้นการศึกษาพืชสมุนไพร พื้นบ้านของชุมชนชายทะเลบางขุนเทียน ควรจะมีการศึกษาในเชิงลึกเกี่ยวกับฤทธิ์ ทางเภสัชวิทยา ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัย ของ Balunas & Kinghorn (2005) ที่ รายงานว่าการศึกษาทางด้านสมุนไพรมี การศึกษาอย่างต่อเนื่องเพื่อพัฒนาตัวยา ใหม่ๆ เพื่อเป้าหมายทางเภสัชวิทยาต่างๆ อาทิ การรักษามะเร็ง เอดส์ อัลไซเมอร์ มาเลเรีย และการเจ็บปวด ซึ่งยุคปัจจุบันมีกร รวมการศึกษาไว้หลายด้าน ทั้งการศึกษา ด้านพฤกษศาสตร์ สารเคมีในพืชและ เทคนิคทางโมเลกุลไว้ด้วยกัน ยาที่เป็น ผลิตภัณฑ์ธรรมชาติจากพืชนั้นมีการนำเข้า ตลาดสหรัฐอเมริกาเพื่อทำการศึกษาวิจัย ทางคลินิก เพื่อหาองค์ประกอบทางเคมีและ

สาระสำคัญที่เป็นตัวยาในพืชสมุนไพรฯ จึง นับเป็นแหล่งสำคัญในการผลิตตัวยาใหม่ๆ ดังนั้นผลการศึกษาวิจัยพืชสมุนไพรพื้นบ้าน ของชุมชนชายทะเลบางขุนเทียนฯ ควรจะมี การศึกษาในเชิงลึกเกี่ยวกับฤทธิ์ทางเภสัช วิทยาต่อไป

การวิจัยพบว่าชาวชุมชนส่วนใหญ่ ทราบประโยชน์ของพืชที่มีอยู่ในชุมชน แต่ เมื่อเจ็บป่วยชาวชุมชนมักใช้ยาแผนปัจจุบัน กันมากกว่าเพราะมีความสะดวกในการใช้ งาน อย่างไรก็ตามภูมิปัญญาด้านสมุนไพร ชุมชนชายทะเลบางขุนเทียน นับได้ว่าเป็น องค์ความรู้ที่มีคุณค่าและดีงามพอที่จะ จรรโลงชีวิตและวิถีชุมชนให้อยู่ร่วมกับ ธรรมชาติและสภาวะแวดล้อมได้อย่าง กลมกลืนและสมดุล โดยเฉพาะตำรับภูมิ ปัญญาที่ยังคงมีใช้อยู่ในชุมชน ไม่ว่าจะเป็ นยาหม่องน้ำจากพืชเหียงอกปลาหมอ ขาใบขลุ่ย ยาอมมะแว้ง และลูกประคบสมุนไพร ตำรับ สมุนไพรเหล่านี้ใช้เป็นพื้นฐานในการ ประกอบอาชีพของเยาวชนต่อไปได้ และเป็นรากฐานการพัฒนาที่เริ่มจากการพัฒนา เพื่อการพึ่งพาตนเอง การพัฒนาเพื่อการ พึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน และการพัฒนาที่ เกิดจากการผสมผสานองค์ความรู้สากลบน ฐานภูมิปัญญาเดิม เพื่อเกิดเป็นภูมิปัญญา ใหม่ที่เหมาะสมกับยุคสมัย ภูมิปัญญาของ ชุมชนจึงมีคุณค่าต่อวิถีชีวิตในท้องถิ่นอันจะ นำไปสู่การสร้างผลิตภัณฑ์ที่เป็นมาตรฐาน เป็นที่ยอมรับของสังคมทั้งในประเทศและ ต่างประเทศต่อไป

ข้อเสนอแนะ

ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีลักษณะจำเพาะเจาะจงเฉพาะท้องถิ่น พื้นที่หรือระบบนิเวศชุดใดชุดหนึ่ง องค์ความรู้เกิดขึ้นจากปฏิสัมพันธ์และการพึ่งพาซึ่งกันและกันระหว่างมนุษย์ สัตว์ พืช ที่ดิน แหล่งน้ำ และลักษณะภูมิประเทศในอาณาบริเวณใดบริเวณหนึ่งโดยเฉพาะ ชุมชนชายทะเลบางชุมชนเทียนของกรุงเทพมหานคร สภาพนิเวศดินและน้ำเค็มพืชที่ขึ้นเจริญอยู่ได้ ต้องเป็นพืชทนเค็มและมีลักษณะเฉพาะ ผลจากงานวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะดังต่อไปนี้

1. ควรมีการพัฒนาต่อยอดผลิตภัณฑ์ของชุมชนให้ได้มาตรฐานผลิตภัณฑ์ชุมชน (มผช.) ตามแนวทางที่สำนักงานมาตรฐานผลิตภัณฑ์อุตสาหกรรมกำหนด

2. ควรมีการวิเคราะห์องค์ประกอบทางเคมีของตำรับภูมิปัญญาสมุนไพร ทั้ง 4 ตำรับภูมิปัญญาของชุมชน คือ ยาหม่องน้ำจากพืชเหงือกปลาหมอ ขาใบขลุ่ย ยาอมมะแว้ง และลูกประคบสมุนไพร ให้มีมาตรฐานสม่ำเสมอทุกครั้งที่การผลิต

3. การอนุรักษ์ภูมิปัญญาการใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพรของชุมชนเอาไว้ได้นั้น ควรจะต้องจัดทำในรูปหลักสูตรท้องถิ่นของชุมชน อยู่ในกิจกรรมการเรียนการสอนของโรงเรียนในชุมชน มิฉะนั้นจะขาดการสืบทอดเมื่อพ้นสมัยคนรุ่นอาวุโส เพราะเมื่อความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี

เปลี่ยนไป ผู้คนจะหันไปใช้ยาสมัยใหม่กันหมดเนื่องจากมีความสะดวกสบายมากกว่า และละทิ้งภูมิปัญญาชุมชนของตนไป

กิตติกรรมประกาศ

ขอขอบคุณสภาวิจัยแห่งชาติและมหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา ที่ให้การสนับสนุนทุนวิจัยประจำปีงบประมาณแผ่นดิน พ.ศ. 2557

เอกสารอ้างอิง

โครงการสารานุกรมไทย. (2551). สารานุกรมสำหรับเยาวชนเล่มที่ 21 โดยพระราชประสงค์ของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพฯ: โครงการสารานุกรมไทยฯ สยามเสื่อป่า.

สุขสันต์ สุทธิผลไพบุลย์. (2554). พืชสมุนไพร. สืบค้นเมื่อวันที่ 29 กันยายน 2554, จาก http://www.eto.ku.ac.th/neweto/e-book/plant/herb_gar/herb2.pdf

สำนักพัฒนาเกษตรกร. (2554). ภูมิปัญญาท้องถิ่น กรมส่งเสริมการเกษตร. สืบค้นเมื่อวันที่ 1 ตุลาคม 2554, จาก <http://tkagri.doae.go.th/temp.php?gpg=title02>

- อบเชย แก้วสุข. (2543). รายงานผลการดำเนินงานประชุมปฏิบัติการถ่ายทอดความรู้ของภูมิปัญญาท้องถิ่นและการเผยแพร่ความรู้ของสื่อมวลชน. อุบลราชธานี: ศูนย์การศึกษานอกโรงเรียน ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.
- Balunas, M.J., & Kinghorn, A.D. (2005). Drug discovery from medicinal plants. *Life Sciences*, 78(5), 431-441.
- Calixto, J.B. (2005). Perspective paper Twenty-five years of research on medicinal plants in Latin America A personal View. *Journal of Ethnopharmacology*, 100, 131-134.
- Chen, S., Yao, H., Han, J., Liu, C., Song, J., *et al.* (2010). Validation of the ITS2 Region as a Novel DNA Barcode for Identifying Medicinal Plant Species. Retrieved September 29, 2011, from <http://www.plosone.org/article/info%3Adoi%2F10.1371%2Fjournal.pone.00008613>
- Lin, K.W. (2005). Ethnobotanical study of medicinal plants used by the Jah Hut peoples in Malaysia. *Indian Journal of Medical Sciences*, 59(4), 156-161.